

Uit Minderhout en vd. Werf ¹**Minderhoud-1926 op Blz. 14, 17pp, 22, 25 en 32p heruitgave****blz. 14 Over controle van melk aantekening i**

De hierna nog te noemen, aan de N. V. „Lijempf" behorende, dus speculatieve fabrieken, hebben zich vrijwillig aan een dergelijke controle onderworpen. De leveranciers aan de fabriek te Brilttil hebben een controleur aangesteld, die controle uitoefent op de gewichtsbepaling der melk, op het onderzoek naar vetgehalte, op de becijfering van wat iederen leverancier toekomt en op de kwaliteit der producten, welke de leveranciers terugkrijgen. De fabrieken te Tolbert, Doezum en Winsum staan onder controle van de te Leeuwarden gevestigde Nederlandsche Vereeniging voor Melkcontroôle.

Blz17pp „Lijempf".

Omstreeks 1910 begon de reeds vaak genoemde Groninger groot-industrieel J. F. Scholten zich ook voor de zuivelbereiding te interesseeren en kocht een, grootendeels door hem gefinancierde, combinatie verschillende kleinere zuivelfabrieken in Friesland en Groningen, met het doel deze daarna te moderniseeren. Voor dit doel werd opgericht de N. V. „Lijempf" (Leeuwarder IJs En Melk-Producten Fabrieken).

In Groningen begon deze vennootschap haar werk met den aankoop van de zuivelfabriekjes te *Doezum*, gemeente Grootegast en te *Brilttil*, gemeente Zuidhorn. De eerste fabriek werd geheel gemoderniseerd en verbouwd tot een inrichting, die zich in elk opzicht mocht laten zien.

Te Brilttil werd een geheel nieuwe fabriek gebouwd, die, toen [222] zij op 20 Oct. 1914 in werking werd gesteld, de het best ingerichte dezer provincie kon worden genoemd; niet alleen voor de bereiding van boter en kaas, doch daarnaast ook voor het maken van melkpoeder en - zelfs in de eerste plaats - voor de vervaardiging van gecondenseerde melk.

Voorts werd in 1917 te Tolbert, gemeente Leek, een nieuwe, naar de eischen des tijds ingerichte, boter- en kaasfabriek gebouwd. ²

Deze drie fabrieken, alle gelegen in het Zuidelijk gedeelte van het Westerkwartier, hadden geen al te groote moeilijkheden om zich van de noodige melk te voorzien, aangezien de zuivelbereiding aan de slecht ingerichte, kleine bestaande boterfabriekjes op een laag peil stond en resultaten opleverde, die slechts de uitbetaling van zoodanige melkprijzen veroorloofden, dat de „Lijempf" met haar moderne, goed ingerichte en beheerde fabrieken daar zonder bezwaar iets boven kon blijven.

Blz. 19 en 25

Over de angst voor overname van het falliete „Stad en Lande. 1922 /'23

Blz. 22 Problemen bij de Coöperatie Bedum

Door ook melk van losse leveranciers aan te nemen, werd in 1922 ruim 21 mill. en in 1923 bijna 22 milj. kg. melk ontvangen.

¹ dr. G. Minderhoud: Landbouwindustrie in Groningen (1928) - in de site
drs. J. J. vd. Werf: wording vd. Noordelijke zuivelindustrie (1980) - in de site

² In 1921 werd nog de zuivelfabriek te *Winsum*, tot dien tijd door een coöperatie gedreven, aangekocht.

Door deze factoren zijn weliswaar de voor de melk uitbetaalde prijzen lager dan bijv. de „Lijempf” - na aankoop in 1921 van de fabriek te Winsum de voornaamste concurrent van „Bedum” geworden - betaalde, doch de balanswaarde der fabriek is, na aftrek van de reserves, tot 1.8 mill. gulden gedaald.

De fabriek is thans in orde; de zaak zit in goede handen, zoodat, als zich geen onverwachte tegenslagen voor doen, de toekomst met vertrouwen kan worden tegemoet gezien.

In de dagen van sterke coöperatievrees zijn aan het bestuur der fabriek vele malen ernstige verwijten gemaakt over den roekeloozen opzet.

De vraag rijst nu, of men op het huidige oogenblik er nog spijt van moet hebben, dat deze kolossale fabriek (de grootste Friesche coöperatieve fabriek verwerkte in 1923 „slechts” 10,3 milj. kg. melk) is gesticht.

Men dient zich dan af te vragen, hoe de toestand geweest zou zijn, als deze fabriek er niet was geweest.

Dat de bestaande oude fabriekjes meer voor de melk zouden hebben kunnen uitbetalen, is ondenkbaar. Waarschijnlijk had de „Lijempf” aan de fabriek te Winsum aanmerkelijk meer melk gekregen, dan zij thans heeft, doch, indien dan de concurrentie met [228]

Bedum had ontbroken, was de prikkel om flink uit te betalen voor Winsum afwezig gebleven.

Blz. 32p Over Kapitaal(verschillen) coöperatieve en speculatieve (zuivel)industrie.

Bij de coöperatieve **zuivelbedrijven**, met uitzondering van „De Ommelanden” (zie pag. [232]), *ontbreekt het aandeelenkapitaal*.

De statuten der coöp. zuivelfabrieken zijn min of meer getrouwe copieën van de „model-statuten”, die de Bond van Zuivelfabrieken in Friesland voor zijn leden heeft samengesteld.

De navolging dezer modellen heeft het groote voordeel, dat deze statuten veel minder haken en oogen vertoonen, dan die der aardappelmeel- en cartonfabrieken. Aanvankelijk kwamen mij de Friesche statuten op het punt der kapitaalregeling minder doelmatig voor. Bij het uitwerken van bepalingen, meer in overeenstemming met de andere fabrieken, waarover hierboven is gehandeld, stuit men echter op eigenaardige, haast onoverkomelijke bezwaren.

Ten aanzien van de geldmiddelen bevatten bijna alle statuten van zuivelfabrieken de bepaling, dat, indien kapitaal benodigd mocht zijn voor den aankoop of de stichting van roerende of onroerende goederen, dit zal worden gevonden door leeningen.

Het bedrijfskapitaal werd vaak gevonden door bij de toetreding van ieder lid per gehouden wordende melkkoe, een bepaald entree te heffen. Dit entree-geld is steeds laag. In vele gevallen wordt het zelfs jaar na jaar op nihil bepaald.

Zoo goed als alles - of zelfs alles - wat men noodig had, werd door de coöp. zuivelfabrieken dus geleend. De toetreding van leden wordt op deze wijze wel zeer gemakkelijk gemaakt. En dit is tot zekere hoogte verdedigbaar. Onder de veehouders bevinden zich vele niet-kapitaalkrachtige mensen, die (vaak op land, dat zij per jaar huren) toch relatief veel vee houden. Wil men de coöperatie ook voor deze leden openstellen, dan zal men de voorwaarden voor toetreding uiterst gemakkelijk moeten maken. Overwegende bezwaren bestaan daartegen niet, zoolang het bedrijf bescheiden van omvang blijft. Anders wordt het echter, zoodra men krijgt grootere bedrijven met duurdere vaste goederen, grootere behoefte aan bedrijfskapitaal en meer risico. Dit wordt geleidelijk zoo, als men naast boter ook kaas gaat maken (welke niet direct na de vervaardiging verhandelbaar is) en in veel sterkere mate, als men melkpoeder of gecondenseerde melk gaat bereiden, voor welk doel dure inrichtingen en veel bedrijfskapitaal noodig zijn.

[242] De vraag komt dan ook van zelf op, of voor dergelijke groote inrichtingen, waartoe b.v. de fabriek te Bedum behoort, de coöperatieve vereeniging wel de aangewezen vereenigingsvorm is. Toch is een andere en betere vorm moeilijk aan te geven. Men kan zich natuurlijk in den vorm van een N.V. (of eventueel ook coöp. vereeniging) wel een vereeniging denken, waarvan de aandeele in handen zitten van kapitaalkrachtige leveranciers. Doch practisch zou dit denkbeeld zeer moeilijk algemeen te verwezenlijken zijn.

Een groote zuivelfabriek en vooral een fabriek, die gecondenseerde melk en/of melkpoeder maakt, moet verzekerd zijn van een zoo regelmatig mogelijken aanvoer van melk. Een zuivelfabriek is een bedrijf, dat het geheele jaar door wordt uitgeoefend, en melk is niet een artikel, dat men op een bepaald moment in groote hoeveelheid kan koopen, zooals dat bijv. met stroo het geval is. Aan het exploiteeren eener zuivelfabriek zonder leveringsplicht der leveranciers is dus heel wat risico verbonden.

In den regel betalen de z.g. speculatieve fabrieken den zelfden prijs als naburige coöperatieve fabrieken, doch dit systeem is slechts voor toepassing vatbaar, zoolang er coöperatieve fabrieken, waarnaar de speculatieve zich kunnen richten, zijn.

Voor het zich verbinden over langen tijd, zonder een vasten maatstaf voor de uitbetalingen, zijn de meeste veehouders - terecht - niet te vinden. De leveranciers der „Lijempf" bijv. zijn dan ook iederen dag vrij van fabriek te veranderen.

Een dergelijke fabriek staat daardoor geregeld bloot aan de kans een gedeelte harer melkleveranciers aan een andere fabriek te verliezen en dan in de onmogelijkheid te komen melk uit de omgeving te betrekken.

Om deze reden heeft de coöperatie met haar leveringsplicht, speciaal in de zuivelindustrie, een aanmerkelijken voorsprong.

Een vereeniging te stichten alleen van veehouders, die voldoende kapitaalkrchtig zijn om in verhouding van hun veestapel het benodigde stichtingskapitaal te fourneeren en de fabriek van voldoende melk te voorzien, is in het algemeen niet uitvoerbaar en althans voor een economisch bedrijf niet aanbevelenswaardig.

Tusschen de meer kapitaalkrchtigen wonen n.l. minder kapitaalkrchtigen. Door alleen de melk van eerstgenoemden te [243] verwerken, moet deze komen uit een gebied, dat grootter ven oppervlakte is, dan noodig zoude zijn, als men ook de melk der tusschenwonenden mee ophaalde. De aanvoerkosten der melk zouden daardoor onnoodig worden opgevoerd. En deze hooge aanvoerkosten komen dagelijks of, als de melk tweemaal daags wordt opgehaald, zelfs tweemaal per dag terug ! Het is dus van het grootste belang, dat de weg voor de melk van boerderij tot fabriek zoo kort mogelijk is. Dit is slechts mogelijk als geen veehouders van de levering worden uitgesloten.

Enkele speculatieve fabrieken tusschen vele coöperatieve vormen voor de veehouders geen bezwaar; de eerste zullen zich naar de laatste moeten regelen, daar zij anders hun leveranciers verliezen. Doch daar, waar de coöperatie ontbreekt, of achterlijk is, zijn de veehouders - wegens de onverhandelbaarheid van groote hoeveelheden onverwerkte melk - geheel aan de speculatieve fabriek overgeleverd.

Dreigt die toestand in te treden - en dit gevaar zagen velen, toen de N.V. „Lijempf" begon met haar modern ingerichte fabrieken in deze provincie, successievelijk te Doezum, Tolbert, Brilt en Winsum - dan zal wat het zwaarste weegt den doorslag moeten geven en is het verklaarbaar, dat ook beter gesitueerden het risico aanvaarden om met verscheidene financieel zwakkeren te zamen aan een coöperatie deel te nemen, waardoor in elk geval zekerheid wordt verkregen, dat ieder zijn evenredig deel van de opbrengst krijgt. Voor de kapitaalkrchtigen is deze oplossing minder riskant, dan wan-

neer alleen zij lid of aandeelhouder zouden zijn en de anderen los leverancier. Toetreding, ook van minvermogenen, versterkt de vereeniging, doordat de verplicht te leveren hoeveelheid melk er door wordt vergroot.

De omstandigheden hebben dus belet, dat de coöp. zuivelfabrieken bij de oprichting over een aanmerkelijk bedrag aan eigen middelen de beschikking kregen. Een aandeelenkapitaal van eenige beteekenis kon niet worden gevormd; daarom liet men het eenvoudig geheel weg. Wel spreken de statuten der coöperatieve zuivelfabrieken in den regel van „*ledenkapitaal*” Daarmede is echter iets geheel anders dan *aandeelenkapitaal* bedoeld. Ledenkapitaal ontstaat door ten laste van de exploitatierekening den leden een zeker bedrag, evenredig aan de geleverde melk, te goed te [244] schrijven. Men wenscht dit ledenkapitaal niet tot blijvend eigendom der vereeniging te maken; de bedoeling is, dat het een schuld der vereeniging aan de leden wordt, doch de statuten bepalen steeds, dat (deze schuld) gedurende het lidmaatschap niet opvorderbaar is. Wel wordt den leden er jaarlijks rente over uit betaald. Er is dus een belangrijk verschil tusschen aandeelen en ledenkapitaal ³

Sommigen zien in de vorming van ledenkapitaal een reserveering. Door het gereserveerd bedrag in het credit der individueele leden te boeken en het credit-saldo van ieder lid slechts bij het eindigen van het lidmaatschap uit te betalen, zou men, zonder onbillijk te zijn, de vereeniging financieel sterker kunnen maken. Sterke reserveeringen zijn n.l., anders onbillijk tegenover leveranciers, die slechts tijdelijk lid zullen zijn (huurboeren), omdat wat gereserveerd wordt, aan het exploitatieoverschot wordt, onttrokken. Heeft men een aandeelenkapitaal, dan komen sterke reserves in den koers der aandeelen tot uiting. Bij gemis aan aandeelenkapitaal vervalt deze mogelijkheid.

Ik kan echter in het ledenkapitaal bezwaarlijk een reserve zien. Het ledenkapitaal is een schuld van de zaak aan de individueele leden. Deze schuld is weliswaar niet opvorderbaar, doch dit zijn de stukken eener obligatieleening evenmin en het voordeel van de aanwezigheid van ledenkapitaal boven een obligatieschuld ontgaat mij dan ook, indien de interest, die op beide soorten schuld moet worden betaald, gelijk is. Alleen als bij vereffening van den boedel een omslag over de leden zou moeten worden geheven, is het gemakkelijker, dat men reeds geld van de leden onder zich heeft, dan dat men het moet invorderen.

Vorming van ledenkapitaal werd door velen (hun aantal is, naar ik meen, afnemende) een bruikbare methode geacht om de leden te doen sparen. Dit is het inderdaad. Maar zij heeft haar bezwaren.

In de eerste plaats is het een gedwongen sparing, die, juist doordat zij gedwongen is, moeilijk populair wordt; te meer niet, [245] omdat er op het platte land uitnemende spaargelegenheden verbonden zijn aan de boerenleenbanken.

In de tweede plaats is de administratie van het ledenkapitaal, vooral bij fabrieken met nogal eenige mutatie onder de leden, buitengewoon tijdrovend. Door deze oorzaken is er dan ook slechts aan enkele fabrieken van de vorming van ledenkapitaal iets van beteekenis terecht gekomen.

De Friesche coöperatieve zuivelfabrieken verwerkten in 1923 de melk van 126.704 koeien. Te zamen hadden deze fabrieken aan ledenkapitaal f 2.607.841, of *per koe ruim f 20*. Een dergelijke spaarpot beteekent voor de leden uiterst weinig.

Menige fabriek bepaalt dan ook jaar op jaar de door de statuten geëischte bijboeking van ledenkapitaal op nihil.

Een kapitaal op aandeelen heeft, ook al zijn deze klein, bijzondere voordeelen, in die streken waar men weinig wisseling van leden en weinig verandering in de hoeveelheid producten, die ieder lid zal leveren, kan verwachten. Ruimere reserveeringen worden voor de leden aannemelijker - ook

³ Of juridisch dit ledenkapitaal inderdaad een schuld aan de individueele leden is, wordt door sommigen betwijfeld. In het faillissement van „Stad en Lande” (zie pag. 232) worden de vorderingen der leden op hun aandeel in het ledenkapitaal door de curators betwist.

voor de pachters - omdat de aanwezigheid van reserves invloed zal uitoefenen op den koers der aandelen. Bovendien kan men dan den leveringsplicht en de aansprakelijkheid bij liquidatie evenredig stellen aan het aantal aandelen, dat ieder lid bij het begin van het boekjaar blijkens de boeken der vereeniging heeft.

De administratie over die aandelen zou bij onze meeste zuivelfabrieken echter zeer tijdroovend worden. Daarvan ben ik pas goed overtuigd geworden, nadat ik uit de administraties van enkele fabrieken heb kunnen zien, hoe groot het aantal leden is, dat het eene jaar een veel grooter (of kleiner) quantum melk levert (dus koeien houdt) dan het jaar te voren. Bovendien treft men onder de veehouders een veel grooter percentage pachters op korten termijn (en daardoor meer mutatie onder de leden) aan dan onder de akkerbouwers.

Men zou ter vereenvoudiging van administratie kunnen bepalen, dat houders van bijv. 1-6 koeien één; houders van 6- 10 koeien twee aandelen zouden moeten nemen, enz. De telken jare noodige omruiling van aandelen is dan veel geringer. Doch de aansprakelijkheid koppellende aan de aandelen, moet in ons voorbeeld iemand, die jaarlijks 3000 kg melk levert, bij een eventueelen omslag over de leden evenveel betalen als iemand, die jaarlijks [246] 15000 kg levert. En van één koersstijging der aandelen profiteert degene, die 1 koe melkt, evenveel als hij, die 5 koeien heeft.

De vraag: ál of geen aandelen voor coöperatieve zuivelfabrieken, is derhalve niet in het algemeen te beantwoorden. In Groningen is ze, evenals in Friesland, in negatieven zin opgelost, behalve voor „De Ommelanden", nadat was gebleken, dat een vereeniging niet onbeperkte aansprakelijkheid der leden na de débâcle van „Stad en Lande" niet de minste kans van slagen had (zie pag. [231]).

Leveringsrecht en -plicht.

Ten opzichte van *het Leveringsrecht en den leveringsplicht* bevatten alle statuten dwingende voorschriften. Deze loopen vrij sterk uiteen; ongetwijfeld als gevolg van het feit, dat de leveringsplicht de moeilijkst te regelen materie eener coöperatieve productievereeniging vormt. Hier bestaat strijd van belangen tusschen verschillende groepen van leden en meermalen evenzeer tusschen de leden individueel en de gezamenlijke leden (=de vereeniging).

Leveringsplicht der leden is onmisbaar. Het behoorde misschien niet noodzakelijk te zijn dien plicht in de statuten vast te leggen, doch dit is het nu eenmaal wel. De fabriek moet zooveel mogelijk onder alle omstandigheden verzekerd zijn van voldoende grondstoffen.

Daarin hebben de coöperatieve een grooten voorsprong op de particuliere ondernemingen, die de grondstof - als deze althans in voldoende mate aanwezig is, hetgeen menigmaal niet het geval is - moeten laten aankopen, waarmede kosten gemoeid zijn.

De leveringsplicht der leden is meestal evenredig aan het aantal aandelen, waarvoor ieder lid te boek staat.

.....

Vd. Werf 1983

Blz. 4/5

De periode die wordt beschreven loopt ruwweg van 1880 tot 1980. Het is ons gebleken dat iedere nadere onderscheiding in deelperioden tamelijk problematisch is omdat de ontwikkeling in de afzonderlijke regio's niet gelijkmatig verloopt. Gelet op de inhoud van de relatie tussen overheid en bedrijfsleven en de vorm die het concentratie en centralisatieproces in de regionale zuivelindustrieën aanneemt, lijkt ons een periodisering in drie deelperioden verantwoord. De periode 1880-1910 laat zich kenschetsen als een tijdvak waarin de overheid een wetgevende taak vervult met betrekking tot de waar en keurmerk problematiek. In de afzonderlijke regio's wordt dan de basistraktaat van de zuivelindustrie gelegd.

In de periode 1910-1940 blijkt de betrokkenheid van de overheid aanzienlijk te zijn toegenomen. Er vinden ingrepen in de sfeer van prijzen, productiequota en afzetstromen plaats.

Daarnaast ontwikkelen zich vooral introregionale centralisaties, neemt de strijd tussen de coöperatieën aan de ene kant en in het bijzonder de speculatieve Lijempf aan de andere kant scherpe vormen aan en vinden de eerste internationalisaties plaats. In de periode 1940-1980 komt tot uitdrukking dat de betekenis van de nationale maar in het bijzonder internationale overheden sterk is toegenomen. In de zuivelindustrie ontstaan interregionale vervlechtingen. De Lijempf delft het onderspit en de coöperatieve ondernemingen groeien toe naar een complete integratie.

Blz. 15. De coöperatieën en speculatieven in Groningen.

Aanvankelijk bleek er nauwelijks sprake te zijn van een polarisatie tussen coöperatieën -boeren- en speculatieven - particuliere industriëlen -. Zo bleek dat Oldamster Zuivelfabriek een naamloze vennootschap was waarvan overwegend boeren aandeelhouder waren. Daarnaast kwamen ook 'zuivere' coöperatieve en speculatieve ondernemingen voor.

Op 8 mei 1900 werd de eerste vergadering van de Groninger Zuivelbond gehouden. Tussen de 37 aangesloten ondernemingen - zowel coöperatieve als speculatieve - bestonden grote verschillen. In de kleistreek waren grote fabrieken die op stoom werden gedreven, terwijl de zandgronden kleine handkrachtfabrieken kende. De Bond trad toe tot het FNZ. Hiervoor was het echter noodzakelijk dat de niet-coöperatieve ondernemingen werden geroyeerd. In feite kwam het er op neer dat dat een beperkt aantal 'zuivere' nv's uitgestoten werden. De polarisatie tussen coöperatieën en speculatieven had zo aanvankelijk iets kunstmatigs. Een werkelijk economische strijd zou pas losbranden toen de industrieel J.E. Scholten zich op de zuivelbereiding wierp.

Met de activiteiten van Scholten werden de regionale grenzen overschreden en de concurrentiestrijd speelde zich in het bijzonder af tussen de Friese coöperaties en na de tweede wereldoorlog tevens de Drentse en de Lijempf van Scholten.

Blz. 16 Concentraties en een Groningse concurrent in Friesland.

Alhoewel er voor 1910 reeds enkele concentraties hadden plaats gevonden ging het vooral om de ontwikkeling van twee speculatieve en enkele nieuwe initiatieven van coöperatieve zijde. De NV Hollandia en de NV Lijempf verwierven een steeds belangrijkere positie in het Friese. De Hollandia had sinds de oprichting een sterke groei doorgemaakt met name in de condensbereiding maar later ook in de suikers.

In Friesland beschikte de onderneming over twee productiebedrijven: Bolsward en Scharsterbrug. Rond 1920 verwierf de onderneming aandelen van de Koninklijke Nederlandse Maatschappij van Kaas- en Roomboterfabrieken (K.N.M.). Deze onderneming was na aanvankelijk zeer succesvol te

zijn geweest in de problemen terechtgekomen. In 1919 volgde een belangengemeenschap waardoor de Hollandia het beheer kreeg over zeven zuivelfabrieken in Friesland.⁴

In 1912 begaf de Groningse industrieel J.E. Scholten, de zoon van de industriële tycoon uit de 19de eeuw W.A. Scholten, zich op het terrein van de zuivelprodukten. Te samen met een particuliere fabrikant en een 'boeren NV' - een NV op coöperatieve basis- uit de provincie Groningen vormde hij een combinatie de NV Lijempf.

Scholten was zich, door ervaringen in de aardappelmeel- en kartonindustrie wijs geworden, bijzonder goed bewust van de sterkte en zwakte van coöperaties. De strekte lag in de min of meer gegarandeerde grondstofvoorziening en het defacto omvangrijke weerstandsvermogen van coöperaties.

Leveringsplicht- en rechtregelingen bewerkstelligden het eerste, de volledige financiële aansprakelijkheid van de boeren voor de schulden van de coöperatie het tweede. De zwakte lag in de relatief beperkte mogelijkheden die coöperaties open stonden om tot productie van hogere toegevoegde waarden te komen. Grondstoffenstructuur en kapitaalbindingen waren hiervoor in zekere zin een beletsel. Coöperaties konden minder gemakkelijk dan speculatieven diversificeren. In korte tijd kocht de Lijempf verschillende kleinere zuivelondernemingen op in Friesland en Groningen. In Leeuwarden werd een centrale gesticht. Hier werden de algemene taken verricht en research en technische diensten aan de productiebedrijven dienstbaar gemaakt. Bij de productie werd terstond een veelzijdig pakket nagestreefd.

Immers productie van produkten met een hoge toegevoegde waarde was alleen al noodzakelijk om boeren een hogere melkprijs te kunnen bieden dan de coöperaties deden om zo de grondstofvoorziening veilig te stellen. Naast de traditionele produkten als kaas en boter werden achtereenvolgens in 1913 gecondenseerde melk en in 1914 melkpoeder in het pakket opgenomen. Op het centrale bedrijf werden tevens koelhuizen en een ijsfabriek opgezet. In 1916 werd een melkinrichting in Leeuwarden overgenomen. In 1920 omvatte de onderneming reeds 10 zeer moderne productiebedrijven naast de centrale in Leeuwarden en een eigen verkoopkantoor te Londen.⁵

De Friese coöperaties gaan condensereren.

Zoals gezegd wist de Friese Bond het condensereren door Van de Bergh & Co. aan het begin van de eeuw nog in de kiem te smoren. Toch lag, gezien de ambivalentie, het niet voor de hand dat het proefokkersstandpunt onomstreden kon blijven. Het was zelfs niet denkbeeldig dat coöperaties desnoods buiten de Bond om tot condensproductie over zouden gaan, zoals indertijd ook buiten de FMvL om tot de oprichting van coöperaties was besloten.

Toen de melkaanvoer van 1910 tot 1915 steeg van 380.000 ton per jaar naar 500.000 ton kon met recht geconcludeerd worden dat niet alleen de concurrentie noodzaakte om te gaan condensereren maar dat de tijd er ook rijp voor was. Zo kon in 1913 door 42 Friese en 1 Groninger coöperatie de CCF opgericht worden. In Friesland werd de zuivelindustrie nu feitelijk beheerst door vier ondernemingen. Aan speculatieve zijde de NV Hollandia en Lijempf en aan coöperatieve zijde Friese Coöperatieve Zuivelexportvereniging (later Frico) en Coöperatieve Vereniging tot Bereiding van Melkprodukten (CCF). De strijd om de melk en melkverwerking werd gestreden en zou al spoedig de vorm van een melkoorlog aannemen, maar daar ging een andere oorlog aan vooraf.

⁴ Anema 1944, Tjepkama 1963

⁵ Huttinga 1937

De Eerste Wereldoorlog; ingrepen van de overheid.

Door de schaarste aan zuivelprodukten genoodzaakt greep regering tijdens de Eerste Wereldoorlog in de zuivelbereiding in. Er werden rijksbureaus opgericht om allerlei maatregelen ten uitvoer te brengen. Deze werden in 1916 door zgn. productenverenigingen vervangen, die door de producenten gevormd werden en onder toezicht stonden van een van regeringswege ingestelde commissie van toezicht. Kortom de industrie wenste en kreeg bemoeienis met de crisismaatregelen.

De situatie was nogal gecompliceerd. De oorlogstoestand bracht met zich mee dat het buitenlands prijspeil aanmerkelijk steeg. Door het wegvallen van de import van veevoeder verminderde de melkaanvoer. Het logisch gevolg zou niet alleen zijn dat zonder overheidsmaatregelen de prijs aanzienlijk zou stijgen maar dat tevens een groot deel in het buitenland afgezet zou worden. Zelfs wanneer de overheid maximumprijzen zou verordineren was het gevaar niet denkbeeldig dat de producenten een uitweg in de export zouden zoeken. Deze situatie moest hoe dan ook voorkomen worden. Immers de stedelijke melkvoorziening dreigde dan lam te komen liggen. En voor zover melkprodukten aangevoerd zouden worden, leken ze voor de loontrekkers onbetaalbaar te worden. Sociale spanningen lagen daarmee in het verschiet. De regering zag een oplossing in enerzijds de introductie van maximumprijzen, anderzijds de gedwongen leverantie van zgn. regeringsmelk aan de Randstad. Deze politiek is in feite in dat de regering de belangen afschermden van de industriële sector ten koste van de agrarischlandindustriële sektor. ogenschijnlijk leek het echter te gaan om het voortrekken van de stad ten koste van het platteland. Veel boeren beoordeelden de landbouwpolitiek in die jaren in dergelijke termen. Ze vonden een voorman in J. Smid, die pleitte voor een economische gelijkstelling tussen stad en platteland.⁶

Hoe het ook zij de zuivelfabrikanten waren evenmin te spreken over het landbouwbeleid. Hun verzet mocht echter niet baten. Toen de zuivelorganisaties in 1920 een prijsstijging niet tegenhielden, werd door de regering opnieuw, nadat deze net was vrijgegeven, weer een maximumprijs ingesteld.⁷

Pas in 1921 daalden de prijzen voor zuivelprodukten op de internationale markt. Denemarken en Australië exporteerden grote kwanta naar Nederland wat een sterke druk op de prijzen legde.⁸ In mei 1921 konden zo alle overheidsmaatregelen ingetrokken worden. Wat resteerde was de toezegging van de zuivelorganisaties om consumptiemelk te leveren daar waar tekorten dreigden te ontstaan.

Het resultaat van het overheidsbeleid was niet alleen dat de prijzen vrijwel voortdurend onder druk bleven staan, de ondernemingen werden ook welhaast noodzakelijkerwijs op het pad der mechanisatie gezet. Toen in de jaren twintig de vrachtwagen en motorboot bij het melktransport werden ingezet, was aan alle voorwaarden voldoen om een melkoorlog te doen uitbreken. Technische vooruitgang impliceerde immers dat de fabrieken niet alleen meer melk konden maar ook moesten verwerken wilden ze de investeringen rendabel maken. De melkhonger die dit met zich meebracht kon mede door de nieuwe transportmiddelen tot uitdrukking komen in het bij elkaar wegkapen van melkleveranciers.

De kracht der speculatieven

De Lijempf stond met haar veelvoud aan verwerkingsmogelijkheden sterk in de melkoorlog. Ze trok nieuwe leveranciers aan door hoge uitkeringsprijzen te betalen. De melkaanvoer steeg van 38 mln. kg. in 1920 naar 98 mln. kg. in 1930.⁹ Er werden een drietal fabrieken opgekocht, één nieuwe te Dokkum gebouwd en drie werden gesloten. In 1930 beschikte de Lijempf over 12 fabrieken

⁶ Smid 1922

⁷ Geluk 1967

⁸ Huttinga 1937

⁹ Huttinga 1937

waarvan 7 in Friesland en 5 in Groningen.¹⁰

In de condenstak hadden zich internationaal twee sterke, multinationals gevormd. Het Nestlé-concern was een fusie aangegaan met de Anglo-Swiss waaruit de Nestlé-Anglo-Swiss groep in 1905 was ontstaan. De tweede was het Amerikaanse concern Carnation. Beide ondernemingen hadden tezamen een welhaast onaantastbare positie in de tropen verworven.

Er kwam echter enige ruimte op deze markt toen de Australische condensindustrie in de problemen kwam en de Amerikaanse export terugliep.¹¹

De Hollandia wist haar internationale afzet min of meer veilig te stellen toen zij in 1929 een contract met Nestlé, die trouwens al een pakket Hollandia aandelen in haar bezit had, afsloot. Nestlé nam daarbij de verkoop van het hoofdproduct, condens, uitgezonderd in Nederland en Engeland, op zich.¹²

De zwakte van de coöperatieven.

De melkoorlog had tot gevolg dat vele coöperaties, die, zoals we eerder gezien hebben, een minder ver gaande diversificatie kenden dan de speculatieven, hun hogere uitkeringsprijzen uit de afschrijving en reserves gingen bekostigen. om deze' ontwikkeling te keren stelde de Friese Bond zich op het standpunt dat de organisaties gesloten diende te zijn.

Met andere woorden er was geen plaats voor losse leveranciers. De diversificatie, die bij de coöperaties had plaats gevonden, was in een specifieke vorm gegoten. Ze was gerealiseerd door middel van de creatie van een tweetal topcoöperaties, de latere Frico en de CCF. Deze structuur kwam nu onder spanning te staan. Vele leden coöperaties onttrokken zich eraan of neigden daartoe. Zo kende de FCZEV (Frico) in 1918 nog 47 leden in 1926 waren het er 38. Pas in 1948 zouden het weer 48 zijn.¹³ Vooral na de deconfiture van de coöperatie 'Stad en Lande' in Groningen ging er een schok door de coöperatieve wereld. Vele ondernemingen probeerden hun weerstandsvermogen te vergroten door het invoeren van ledenschuldrekeningen, waarmee gepoogd werd de leveranciers geld aan de coöperaties te laten lenen.

Het hoeft nauwelijks betoog dat dergelijke interne conflicten tot wat genoemd werd coöperatieschuwheid aanleiding gaven.¹⁴ Toch bleef de (top)coöperatieve structuur van de Friese zuivel wezenlijk onaantast. Dit ondanks de tamelijk beperkte leveringsplichtregeling van 10% die het uitreden niet onoverkomelijk maakte.

Dat de topcoöperatieve structuur overeind bleef moet, naar wij menen, vooral toegeschreven worden aan het gegeven dat de organisatiegraad reeds bijzonder hoog was en reeds spoedig een daling van het prijspeil optrad. De optredende prijsdaling ontnam de zuivelondernemingen welhaast de mogelijkheid om met de uitkeringsprijzen te manipuleren. Er trad een stabilisatie op.

Tabel 2: Uitkeringsprijzen van de Friese Fabrieken

1924 - '25	12,08 ct/kg.
1928 - '29	10,06 „
1929 - '30	9,98 „
1931 - '32	6,21 „

Bron: Roosenschoon C.F., Bakens in de tijdstroom. Leeuwarden 1972 p.38.

¹⁰ Fr. Gr.

¹¹ Het Nederlands Condensboek 1978

¹² Hollandia 1932

¹³ Wiersma 1959

¹⁴ Van der Zee 1933

De Friese coöperatieve zuivelondernemingen hadden het zo in de jaren twintig zwaar te verduren. Tjepkema spreekt in dit verband over het rampjaar 1920 voor de CCF. In 1919 had de CCF haar merk Friesche Vlag op de engelse markt geïntroduceerd én het vond daar gretig aftrek. Toch waren er problemen. Het engelse Pond Sterling ging in koers naar beneden wat voor de CCF verliezen met zich meebracht. De kwaliteit van de condens bleek niet optimaal te zijn. De houdbaarheid was een probleem omdat men er niet in slaagde de busjes in vacuüm te krijgen. Ze zwollen op, vandaar dat deze zaak de 'bolle bussenaffaire' werd genoemd, en brachten verliezen. Bovendien werd belasting op de oorlogswinsten geheven waardoor de reserves van de CCF min of meer uitgeput raakten.

Kortom de CCF was bijna weer terug op het beginpunt.¹⁵ Het duurde tot 1924 voor een zeker herstel intrad. In dat jaar werd 90% van condens in Engeland afgezet. Met het toenemend brits protectionisme richtte de CCF zich echter meer en meer op nieuwe markten in het bijzonder Nederlands-Indië.¹⁶

Ook bij de voorloper van de Frico kampte men aanvankelijk met aanzienlijke problemen. Pas in 1922/23 bereikte men weer het vooroorlogse productiepeil. Sinds 1916 was de kaasafzet die van boter voorbij gestreefd. De kaasomzet ging nu met sprongen omhoog tengevolge van 'zulk een groote vraag uit Duitschland'.¹⁷ Toch was dit een onzekere markt met inflatieproblemen, betalingsmoeilijkheden etc.

De jaren dertig; crisis, zuivelkartel en landbouwcrisiswet.

In zijn algemeenheid kan men stellen dat de speculatieven er na de Eerste Wereldoorlog beter voorstonden dan de coöperatieven. Zij waren weer ter been toen de boter- en kaasprijzen als gevolg van de algemene economische crisis en de daaruit voortvloeiende handelsbelemmeringen tot een ongekend laag niveau zakten.¹⁸ Dit had desastreuze gevolgen voor de industrie en de boeren, die zeer lage melkprijzen ontvingen.

Aanvankelijk probeerde de industrie, zowel de coöperatieve FNZ alsmede de speculatieve evenknie de VVZM - de Vereniging voor Zuivelindustrie en Melkhygiëne - en de Bond van Kaasproducenten tot een zekere regulatie te komen. Daartoe werd in 1930 het Crisis Zuivel Bureau opgericht.¹⁹ Dit C.Z.B., in zekere zin een kartelorganisatie, verwierf van de regering de bevoegdheid om de contingenten, die de onderscheiden landen hadden geïntroduceerd, over de zuivelproducenten te verdelen.

Zo wisten FNZ en VVZM een vernietigende concurrentiestrijd te vermijden. De positie van de boeren werd er echter nauwelijks beter door. Toen de crisis in 1931 / '32 verder aanleiding gaf tot verdere prijsdaling (Zie tabel 2) moest de regering overgaan tot het treffen van steunmaatregelen. Maatregelen die zowel de zuivelondernemingen alsmede de boerenstand overeind moesten houden. In feite kwam het accent op de zuivelondernemingen te liggen en werd voor de boeren een soort vloerregeling getroffen. Zo werd door middel van de Crisis Zuivel Wet een steunfonds in het leven geroepen.

Voor het beheer van het fonds en voor de uitvoering van marktordende maatregelen werd de vereniging Crisis Zuivel Centrale (C.Z.C.) opgericht. Het steunfonds ontving zijn middelen uit een heffing op alle boter, margarine, eetbare vetten en oliën die in het land werden geconsumeerd. Hierdoor liep de binnenlandse afzet weliswaar terug, maar de prijzen van de zuivelprodukten lagen aanzienlijk

¹⁵ Tjepkema 1963

¹⁶ Geluk 1967

¹⁷ Frico 1948

¹⁸ Wiersma 1959

¹⁹ Produktschap voor de Zuivel 1974

boven het wereldmarktprijspeil. De middelen uit het steunfonds werden gebruikt om aan de fabrieken ingeval van export een restitutie te kunnen verstrekken zodat ze in staat waren om op de buitenlandse markt te concurreren. Daarnaast werd het fonds gebruikt om de opslag van boter en kaas in koelhuizen mogelijk te maken en om deze eventueel onder de kostprijs op de wereldmarkt aan de man te kunnen brengen.

Met andere woorden, het kwam er op neer dat een beleid ontwikkeld werd waarbij de consument i.p.v. een prijsverlaging tot op het niveau van de wereldmarkt min of meer de oude prijs bleef betalen. Daardoor kon aan de boer nog een zekere minimumprijs voor de melk betaald worden en werd de zuivelindustrie in zekere zin veilig gesteld.

Blz. 23 De speculatieven in de crisisjaren.

De Lijempf wist zich in die jaren redelijk goed te handhaven. De onderneming trachtte o.a. haar positie op de grondstoffenmarkt te versterken. Daartoe werd in 1932 de NV Kaas- en Roomboterfabriek 'Sloten', in 1935 een zuivelfabriek te Kuinre (Ov) en in 1937 het Utah melkbedrijf te Groningen overgenomen. In 1938 verwierf ze de controle over de NV Kaas- en Roomboterfabriek te Workum en die te Steenwijkerwold (Ov). Voor de versterking van de binnenlandse afzet werd een onderneming in Amsterdam overgenomen en werd de 'Friesch-Amsterdamse Zuivelcentrale' opgericht. In 1937 richtte de onderneming tezamen met een Nederlandse, vermoedelijk de AKU, en een Italiaanse onderneming de NV Himca op. Dit bedrijf bereidde uit caseïne lanital (melkwol). De Lijempf kon hierdoor een groot deel van de magere melk tot caseïne verwerken.

De lage uitkeringsprijzen hadden tengevolge dat de boeren hun inkomenspositie in stand trachtten te houden door uitbreiding van de veestapel. Gedurende de jaren 1930 tot 1933 nam deze al met 20% toe. Langzamerhand vormde zich een ondermelkplas. Het was juist deze ondermelk die met het procédé van de Italiaan Ferreti verwerkt kon worden tot melkwol. De ontwikkeling van deze productietechnologie die trouwens niet beperkt bleef tot melk maar zich ook uitstreckte naar andere landbouwproducten, kwam voort uit de autarkiepolitiek die ten tijde van Mussolini in Italië werd beleden.²⁰ Al met al bleef de rentabiliteit gedurende die jaren niet veel onder het niveau van de jaren twintig. Lag het toen op 8% nu was het 6%.²¹

De Hollandia verging het minder voorspoedig. De gecondenseerde melk kwam met name op de Engelse markt ten gevolge van allerlei restricties onder druk te staan. Vanaf 1928 tot 1935 zag de Hollandia zich genoodzaakt dividenduitkering te staken. In 1931 moest zelfs de fabriek in Scharsterbrug gesloten worden. Bovendien werd de voormalige KNM fabriek te Bovenknijpe in 1932 gesloten. In 1935 werd voor het eerst weer dividend uitgekeerd en in 1937 ging de fabriek in Scharsterbrug weer open. Ze was inmiddels geheel gemoderniseerd en ingericht voor de fabricage van gesuikerde melk ten behoeve van de export. De crisis was voor de Hollandia teneinde en vanaf 1937 werd jaarlijks een dividend van 10% uitgekeerd.²²

blz. 27 De Friese coöperatieven versus de speculatief Scholten.

Zoals gezegd kwam de antagonistische verhouding tussen de coöperatieven, in het bijzonder de Friese, en de speculatieven, met name Scholten, in Groningen nadrukkelijk tot uiting. De Groninger grootindustriële, J.E. Scholten, zoon van de fameuze W.A. Scholten, had in 1912 de Lijempf opgericht met vestiging in Friesland en Groningen. J.E. was in meerdere sectoren actief en streed daar steeds zijn strijd met coöperatieven.

²⁰ Van der Werf 1979

²¹ Lijempf 1952

²² Hollandia 1932

In de aardappelmeel, in de strokarton in de zuivel, in de suikerindustrie, het was een strijd op leven en dood. Toen J.E. in 1896 met medewerking van suikerfabrikanten uit Brabant, zijn grote suikerfabriek in het Groningse Viervelaten oprichtte, reageerden de Friese en Groningse coöperatieve beweging met de oprichting van de Friesch-Groningsche Coöperatieve Beetwortelsuikerfabriek

Dat de strijd fel was moge blijken uit de woorden van Wiersma: *"Toen de Duitse troepen naar Parijs oprukten (1914) pleegden de Friese coöperatoren, in nauwe samenwerking met hun Groninger collega's, vestingbouw op het erf van Scholten, dezelfde die reeds menige particuliere schans in het land der Friezen had opgeworpen!"*²³

Binnen de Friese en Groningse Bond was men zeer beducht voor Lijempf, wat ondermeer tot uitdrukking kwam in de affaire rond de fabriek 'Stad en Lande' te Groningen. Door wanbeheer van bestuur en directie dreigde deze fabriek in 1921 te moeten sluiten. Een motie in een ledenvergadering steunde de directie met een kleine meerderheid waardoor de fabriek nog enkele jaren doorsukkelde. Een commissie bestaande uit de voorzitter van de Friese Bond, de secretaris van de Groninger Bond en Rijkszuivelconsulent oordeelde in haar in 1923 uitgebracht rapport vernietigend.

Er was een tekort van een half miljoen terwijl valse boekingen de schijn wekten dat er een batig saldo was. Omdat men bang was dat de Lijempf dit in principe florerende bedrijf voor een lage prijs zou overnemen, trachtte de commissie een faillissement te voorkomen.

De leden eisten echter bloed en wilden directie en bestuur achter slot en grendel zien. Tjepkema schrijft hierover: *"Hierbij dient bedacht, dat een groot deel der leden bestond uit weinig ontwikkelde koemelkers, die niet in staat waren de zaak te begrijpen, die absoluut niet in een coöperatie thuis hoorden en zeker nooit lid zouden zijn geworden, als in de crisistijd het lidmaatschap voor hen niet abnormaal voordelig was geworden."*²⁴

Inderdaad de boeren vermochten niet begrijpen en billijken dat de spelregels van de 'hogere' concurrentiestrijd voorschreven dat de hand boven het hoofd van frauduleuze lieden gehouden diende te worden. Toch geschiedde dit. Met de hulp van de Friese Bond werd in 1924 een coöperatieve vereniging opgericht, die de exploitatie van de fabrieken tevoren tot 'Stad en Lande' behorende, kon voortzetten. Dit werd de coöperatieve fabriek van melkprodukten 'De Ommelanden'.²⁵

Een vergelijkbare situatie deed zich voor bij de zuivelfabriek Marum. In 1918 waren een aantal boterfabrieken in de omgeving van Marum opgegaan in een nieuwe coöperatieve onderneming. Moderne installaties werden aangeschaft en men ging onder andere over tot de fabricage van melkpoeder. De afzet liep echter zeer stroef zodat men in 1921 de poederfabricage zelfs geheel moest staken. De coöperatie verkeerde in een crisis. Vele leden, in totaal 44 traden uit en het zag er naar uit dat een tweede affaire 'Stad en Lande' zich zou voltrekken.

De coöperatie trachtte zich uit de problemen te manoeuvreren door over te gaan op de productie van kaas. De gewijzigde prijsverhoudingen voor ondermelk zou dit in principe mogelijk moeten maken. Opnieuw moest de Friese Bond bijspringen. De kaasproductie vroeg omvangrijke investeringen die het bedrijf niet meer kon opbrengen. Met de Lijempf om de hoek liggend, laat het zich indenken dat de Friese Bond weinig keus had.

²³ Wiersma 1959 p.198

²⁴ Tjepkema 1963 p.97]

²⁵ Geluk 1967

Blz. 31 De Lijempf; oorlogsschade en uitbreiding.

Ondanks de geringe aanvoer van melk, de gedwongen stillegging van enkele fabrieken, de levering van melk aan het Westen van het land en de lage rendementen wist de Lijempf haar basis tijdens de oorlogsjaren nog te verbreden. In 1941 richtte men tezamen met de Milei G.m.b.H. te Stuttgart de NV Milijempf op. Een curieuze omstandigheid daarbij is dat de Lijempf toen nog onder joodse leiding stond.

In datzelfde jaar werd de melkinrichting te Kolham en de coöperatieve zuivelfabriek te St. Jansklooster (Ov) verworven. Bovendien ging ze een belangengemeenschap aan met de NV Hollandse Zuivelindustrie 'Crema' te Haringhuizen (NH). Begin 1942 gebeurde hetzelfde met de NV Van Heel Holding Company te Amsterdam, die over een productiebedrijf te Kampen beschikte. In 1943 werd nog een nieuwe melkinrichting te Sappemeer gebouwd. De laatste jaren van de oorlog vinden dergelijke initiatieven niet meer plaats.

Na de oorlog ondervindt de Lijempf veel moeilijkheden met het op gang brengen van de productie van condens, traditioneel het zwaartepunt van de onderneming. Niet alleen wordt men geconfronteerd met het overheidsbeleid in deze, maar men kan ook nauwelijks aan allerlei materialen komen. In 1946 worden wel de coöperatieve Alkmaarse melkinrichting en de melk van de zuivelfabriek te Friesche Palen verworven. De melkinrichting 'De Nijverheid' te Groningen volgt in 1950.²⁶ We zien zo dat de Lijempf, eerst door het gevoerde zuivelbeleid ten tijde van de bezetter en vervolgens ten tijde van de herstelperiode, min of meer gedwongen is om een consumptiemelkpoot te ontwikkelen.

Blz. 34 Te kleine en onsamenvangende zuivelindustrie in Groningen.

Ook in Groningen werden in de oorlogsjaren fabrieken stilgelegd en de boeren werden veréénigd in de overblijvende of ondergebracht in nieuwe ondernemingen zoals de coöperatie 'Duurswold'. Na de oorlog werd van Bondswege een melkmachine commissie in het leven geroepen, die later landelijke navolging zou krijgen. Het gebruik van melkmachines opende voor de akkerbouwers en het gemengde bedrijf de mogelijkheid vee te houden dan wel uit te breiden. In 1950 bleek dat in Groningen al op meer dan 400 bedrijven machinaal gemolken werd.

De boeren liepen hierin weliswaar voorop maar toch konden Bond en industrie niet op een sterke basis bogen. In 1950 was het aantal coöperaties teruggelopen tot 12 en daarvan waren slechts 4 lid van de Bond. Daarnaast bestonden nog 6 fabrieken van de Lijempf, 1 fabriek van de NV Verenigde Zuivelfabrieken, 3 kleine melkinrichtingen in de stad Groningen en 2 ontvangstations behorende tot Drentse ondernemingen.²⁷ De coöperaties waren relatief klein en kenden geen topcoöperatieve ondernemingen als de CCF, Frico en Domo. De speculatieve ondernemingen waren in handen van de Lijempf waarvan het centrum in Friesland lag.

Blz 37 De Lijempf op de rand van de afgrond.

Om haar grondstofvoorziening veilig te stellen en daarmee haar productiecapaciteit zo goed mogelijk te benutten, was de Lijempf gedwongen dezelfde netto melkprijs uit te betalen als de omliggende fabrieken. En juist van deze coöperaties nam de uitbetalingcapaciteit regelmatig toe omdat via de CCF meer en meer melk tot condens verwerkt werd.

De nieuwe beleidslijnen van het BZ van 1952 en een verslechtering in de betalingsvoorwaarden resulteerden erin dat de Lijempf acute liquiditeitsproblemen kreeg en de rentelasten fors toenamen. Uitbreiding van het aandelenkapitaal met 1,5 mln. (1951) en de uitgifte van een 4,5% obligatieleening van 1,75 mln. mochten niet baten. De afzet stagneerde om tal van redenen.

²⁶ Lijempf 1940-1950 jaarverslagen.

²⁷ Bond van Zuivelfabrieken in de provincie Groningen 1950

Er was een toenemende concurrentie tussen Nederlandse ondernemingen op de internationale markt. De tijdelijke samenwerking tussen een aantal condensondernemingen, op instigatie van de Lijempf tot stand gekomen, leverde geen blijvende resultaten op omdat een aantal coöperaties niet mee deden. De Lijempf had bovendien een investeringsachterstand in de boter- en kaasfabrieken en consumptiemelkinrichtingen.

De belangrijkste reden was wel dat de grondstoffenbasis te klein was om het overheadapparaat te dragen en schokken te kunnen opvangen. De coöperatieve concurrenten waren hier in het voordeel omdat achter de Bond, de CCF en de Frico welhaast de hele coöperatieve basis in Friesland en de randgebieden stond.

Hoe het ook zij in 1954 leed de onderneming een fors verlies en er moest een herstructurering doorgevoerd worden. De Lijempf moest versmallen, in het bijzonder een oplossing voor de overhead zien te vinden, en terrein prijs geven aan de coöperatieven. Men zocht de oplossing in een dubbele manoeuvre. Aan de ene kant bedrijven afstoten, aan de andere kant samenwerkingsverbanden aangaan en nieuwe ondernemingen acquireren. De melkinrichtingen in Groningen (4x) werden verkocht aan de Domo. Aan de CCF werden zeven bedrijven verkocht en in Noord-Holland werden twee melkinrichtingen verkocht aan de coöperatieve Melkinrichting Melco.

In totaal werden 12 van de 21 fabrieken afgestoten. Het verkoopkantoor in Amsterdam werd opgeheven. Eerder was de NV Milijempf al opgeheven (1952).

In 1957 werd tezamen met de Coöperatieve Centrale Melkproduktenfabriek St. Bernardus te Bergeijk en de Fabriek voor Melkprodukten der Verenigde Zuivelbereiders te Rotterdam de NV Hollandse Blikmelk opgericht. De door de afzonderlijke ondernemingen geproduceerde gesuikerde en ongesuikerde gecondenseerde melk werd uitsluitend gezamenlijk en voor gezamenlijke rekening verkocht. In Amsterdam werd daartoe een verkoopkantoor ingericht na overname van de NV J.v Dorp. Met Thomassen en Drijver te Deventer werd in hetzelfde jaar een contract afgesloten m.b.t. de leverantie van condensbussen. Hierdoor kon de bussefabricage in eigen bedrijf opgeheven worden. In de periode 1959-1964 werd bij de Lijempf een ingrijpend investeringsprogramma doorgevoerd. De productie werd geconcentreerd in een beperkt aantal fabrieken, terwijl de rest werd omgezet tot melkontvangststations.²⁸

CCF en Frico; uitbreiden, stroomlijnen en nieuwe activiteiten.

De coöperatieve zuivel in Friesland leek in die jaren toe te groeien naar een volledige integratie van de Bond, CCF en Frico. Zoals gezegd stonden de CCF en Frico vanaf 1951 onder gemeenschappelijke leiding. In 1962 publiceerde de Bond een studie waarin ingegaan werd op het verband tussen de bedrijfsgrootte en kostprijsontwikkeling.²⁹

Na het verschijnen in 1965 van het FNZ rapport 'Concentratie in de coöperatieve zuivelindustrie', waarin aanbevolen werd tot verdergaande concentratie over te gaan, besloten Frico, CCF en Bond tot het instellen van een commissie. In het rapport dat deze commissie, in 1968 publiceerde, werd opnieuw een lans gebroken voor een vervlechting van de drie organisaties.

Het vraagstuk van de 'vrije' coöperaties bleek echter nog steeds een onoverkomelijk obstakel. Vooralsnog zouden Frico en CCF afzonderlijk de voordelen van schaalvergroting dienen te realiseren. Concurrentie met buitenlandse condensondernemingen noodzaakte de CCF tot een zo groot mogelijke spreiding van afzetgebieden. Het aandeel van de CCF op de binnenlandse condensmarkt nam eveneens aanzienlijk toe. Dit vooral door de stijgende vraag naar koffiemelk.

De koffiemelk kwam vooral in de belangstelling toen de CCF ten tijde van de Korea-oorlog, door

²⁸ Lijempf jaarverslagen 1950-1965

²⁹ Roosenschoon 1975

de schaarste aan blik, gedwongen was naar een ander verpakkingsmiddel om te zien. De flessenverpakking bleek bijzonder goed aan te slaan en verdrong de blikverpakking op de binnenlandse markt. Ook ontwikkelde men nieuwe produkten zoals babyvoeding en melkpoeder in kleinverpakking.

Tezamen met de Domo werd in 1958 de Coöperatieve Veevoederfabriek Sloten opgericht. Samenwerking met het Zwitserse concern Rothist Rivella International, leidde tot de productie van deze nieuwe frisdrank, die raakvlakken had met de melkverwerking. In Wolvega werd daartoe de overgenomen fabriek van de Lijempf ingericht. Toenemende afzetmogelijkheden voor ijsmixpoeder resulteerde in een samenwerking met de Amerikaanse onderneming Sweden Freezer Manufacturing Company.

Een nieuwe onderneming de NV SFMC-Holland werd in het leven geroepen. Het aantal afzetgebieden van de CCF was inmiddels over de honderd landen gestegen. Toch verliep een en ander niet zonder problemen. Zo waren de Amerikanen op de Filippijnen met de productie van 'filled-milk', een produkt samengesteld uit melkpoeder en plantaardig vet, begonnen. Het vormde een bedreiging voor de gecondenseerde melk en de CCF nam in 1958 dan ook het besluit dat het gevaar gekeerd zou moeten worden door het zelf te gaan produceren.

Blz. 42 Domo en CCF; de eerste schakels gelegd.

In die jaren ontstonden eveneens verbindingen tussen de Domo en CCF. Beide waren betrokken in de historische strijd met de Lijempf en de verdeling van de door haar in 1955 afgestoten fabrieken. Reeds vanaf de start van het centrale verwerkingsbedrijf van de Domo waren er contacten met de CCF. De reden was gelegen in het feit dat de Dam condensproductie voorstond. Op instigatie van de ledenvergadering moest de Domo contact zoeken met bestaande condensfabrieken. Met de CCF werd een afzetregeling getroffen voor het werkgebied van de Domo.

Daarna werd het contact tussen beide ondernemingen nog versterkt door de stichting van de eerder genoemde Bottelfabriek Rivella te Wolvega en de Veevoederfabriek Sloten in 1958. Domo en CCF participeerden in beide ondernemingen. Bij de veevoederfabriek zou zich in 1960 nog de Coöperatieve Condensfabriek Gelderland/ Overijssel aansluiten. In diezelfde periode verkeerde in Groningen de onderneming 'De Ommelanden' opnieuw in moeilijkheden. In 1956 kwam de leiding in handen van de CCF en werden Domo en CCF gezamenlijk eigenaar van de onderneming

De Domo in Groningen.

Waar de Domo min of meer voortdurend met een melkoverschot geconfronteerd werd, laat het zich licht inzien dat ze uitweek in de richting van Groningen. Al in 1952 werd een slijtercoöperatie in Groningen overgenomen waar 2 mln. kg. melk werd ontvangen maar die 5 mln. kg. afzette.³⁰

Bij de overname van de Lijempf-fabrieken was de Domo eveneens geïnteresseerd in de melkinrichtingen. Tenslotte nam ze in 1961 de Nieuwe Groninger Melkinrichting over en verwierf zo welhaast de complete melkvoorziening van de stad Groningen. De steeds aanzwellende melkstroom dwong haar er toe niet alleen het machinepark voortdurend te vernieuwen maar tevens nieuwe verwerkingsmogelijkheden en markten te zoeken. Daarbij was ze in zekere zin gebonden aan de grenzen gesteld in haar eigen ontstaansgeschiedenis.

Een belangrijke doorbraak vond in 1963 plaats toen de overname van de coöperatieve melkproductenonderneming Bedum zijn beslag kreeg. De Domo-Bedum G.A. was een onderneming waarin de gehele zuivelkolom terug te vinden was. Aan de welhaast paranoïde overname drang van de Domo kon daarmee een einde komen. De melkstroom kon compleet, zowel

³⁰ Boyenga 1962

technisch als economisch, verwerkt worden in een allround zuivelonderneming

Vanaf 1963 kan men spreken van de aanwezigheid van twee omvangrijke en allround zuiveleenheden in het Noorden. Aan de ene kant de CCF en Frico, die juridisch weliswaar zelfstandige ondernemingen zijn, maar economische en bestuurlijk sterk verweven

De kracht van deze groep is dat ze niet alleen de totale zuivelbereiding in huis heeft maar ook sterk geïnternationaliseerd is.

Aan de andere kant de Domo-Bedum, die wel een juridische eenheid vormt, eveneens een all-round zuivelonderneming is, maar nauwelijks geïnternationaliseerd is. Bovendien ontbeert ze een eigen verkoopapparaat voor haar boter en kaas. Deze worden afgezet via de Nationale Coöperatieve Zuivelverkoopcentrale, (NCZ). De basis is gelegd voor een noordelijk zuivelblok, waarbij de Groningse zuivelindustrie is opgedeeld en voor het overige verdeeld.

De Groningse zuivelindustrie opgedeeld en verdeeld.

De toestand waarin de Groningse zuivelindustrie verkeerde was verre van rooskleurig. Waren de Bond en coöperatieve zuivelondernemingen, in het bijzonder ten gevolge van de antagonistische verhouding tussen de Friese Bond en coöperaties en de Lijempf, van oudsher al zwak, met de gedeeltelijke opdeling van het Lijempf imperium werd het er niet beter op.

De zwakte van de coöperaties kwam o.a. tot uitdrukking in het lage aandeel van de door leden geleverde melk bij de coöperaties. De hoeveelheid van leden verwerkte melk was in 1957 in Groningen 40 % , terwijl dit in Friesland en Drenthe 76% resp. 94% bedroeg. Met andere woorden 60% van de verwerkte melk werd van losse leveranciers betrokken.

En juist wanneer investeringen noodzakelijk zijn en hoge bezettingsgraden van productiemiddelen behaalt moeten worden, is dit een vrijwel dodelijk laag percentage. De noodzaak om de melkomzet te handhaven zoniet uit te breiden, verzwakte de positie van de coöperaties en versterkte die van de losse leveranciers.

De ondernemingen wisten gedurende een reeks van jaren de melkaanvoer slechts veilig te stellen door deze losse leveranciers een hogere melkprijs te betalen dan de omliggende ondernemingen. Dit verzwakte niet alleen hun financiële positie maar bewerkstelligde tevens dat er weinig animo was om tot een coöperatie toe te treden. Immers als losse leverancier kon men vaak een hogere melkprijs bedingen.

Het laat zich dan ook indenken dat een onderzoekscommissie moest constateren dat sommige ondernemingen een onverantwoorde afschrijvings-, reserverings- en investeringspolitiek voerden.³¹ Met name 'Bedum' en 'De Ommelanden', beide met een verwerkingscapaciteit van 70-80 mln. kg. melk, waren sterk onderbezet. In 1954 verwerkte Bedum 44 mln. kg. en De Ommelanden 50 mln. In de melkoorlog toonde De Ommelanden zich een, wat men noemde, 'boksfabriek', die vrijwel alles deed om aan melk te komen.

De zindelijkheid kwam er zelfs door in het gedrang. De Ommelanden wenste namelijk niet mee te doen aan een uitbetalingsregeling naar kwaliteit. Hierdoor werden de overige ondernemingen voor het blok gezet. Zou namelijk een korting in rekening gebracht worden wegens onvoldoende kwaliteit, dan was de veehouder snel geneigd zijn melk naar de Ommelanden te sturen, waar hij van dergelijke poespas geen last had.

De Groningse coöperaties hadden de boot gemist. Toen de Lijempf nog sterk was, hadden ze zich

³¹ Bond van Zuivelfabrieken in de provincie Groningen 1960

niet kunnen verenigen en nu was het te laat. Pogingen om als nog tot een centraal orgaan, als de Frico, CCF of Domo, te komen, ketsten af. De strijd was gestreden. De Ommelanden kwam in 1956 in handen van CCF en Domo, Bedum fuseerde in 1963 met de Domo en Marum sloot zich in 1970 bij deze organisatie aan. In datzelfde jaar kwamen de resterende vier Groningse Lijempfbedrijven eveneens in handen van de Domo. Het was gedaan met de zelfstandige Groningse zuivelindustrie. De concentratie van de zuivelindustrie in het Noorden was zo in zekere zin een relatief zelfstandige ontwikkeling maar stond anderzijds in een wisselwerking met het door de overheid, en na 1964 vooral door de EEG, gevoerde industrialisatie- en landbouwbeleid.

Blz. 51

En tenslotte zijn er ondernemingen die binnen de afzonderlijke blokken, de Verenigde Staten en de EEG actief zijn. Een voorbeeld hiervan is Wessanen. Toen zij in 1973 een lacto divisie opzette met de laatste restanten van het Lijempfbimperium, een fabriek in Leeuwarden en Kampen en enkele internationale vestigingen, werd in 1978 de sprong naar de Verenigde Staten gewaagd. Inmiddels heeft de Amerikaanse omzet van 560 mln. kg. Europese van 380 mln. gulden al ruimschoots overvleugelt.³²

	begin de wit	Eind de Wit	Overname opm. 1	opmerking 1	
Alkmaar- Anjum				1946 melk naar L Scholtens koopt Coöp.	vd. Werf blz. 32 blz. 193 Erf en Wereld "26 geen L, '30 wel '26, '41
Augustinusga	1899	1969	1969		'26, '41
Berlicum	1889	1967	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld '26, '41
Brithl (Gr.)	1891	1970			'26, '41
Dokkum	1927	1955	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld / '26 geen L '30 wel
Doezem (Gr.)	1909	1977			'26, '41
Drachten	1889	1970			'26, '41
Friesche Palen- Groningen				1946 melk naar L Overname "Nijverheid" in '50 / 1955 naar DOMO	vd. Werf blz. 32 '32 Eendrachtsskade '26 geen L, '32 1e
Groningen 3X	?	1956			
Haringhuizen (N-H)				in '41	Belangengemeenschap met "Croma" / Bron: vd. Werf blz 31
Kampen (Ov.)	1907	heden		in '42	Belangengemeenschap met "Van Heel" / Bron: vd. Werf blz 31
Kuinre (Ov.)	?	?	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld '26, '35 geen L, '41 wel
Kolham				in '41 L	vd. Werf blz 31
Leeuwarden	1912	1986			'26, '41
Metslawier	?	1931			'26, '41 geen L
Sappemeer (Gr.)	1943	1942		in 1943 Nieuwbouw	was in '43 Nw. bouw / op okt. 1955 overname DOMO (Boy) '26, '41 geen L, '47 wel
Sloten	1891	1959	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld / Werd veevoederfabr. in '58 '26, '32 geen L, '35 wel
Steenwijkerwold (Ov.)	?	?	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld '26, '35 geen L, '41 wel
St. Jans Klooster (Ov.)				in '41 L	vd. Werf blz 31
Suameer	1908	1931			'26, '41 niet
Tolbert (Gr.)	1916	1970			'26, '41
Winsum	1921	1976			'26, '41
Wolvega	?	1959	1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld / Werd Rivella fabr. in '57 '26, '30 geen L, '32 wel
Workum			1955	CCF	blz. 236 Erf en Wereld '26, '35 geen L, '41 wel

³² . Jaarverslag Wessanen 1981

Trefwoordenregister

AKU.....	11
Alkmaarse melkinrichting.....	13
Amsterdam.....	11, 13p.
Anglo-Swiss.....	9
Bedum.....	1p., 15pp.
Bergeijk.....	14
Bolsward.....	6
Bovenknijpe.....	11
Boyenga.....	15
Briltl.....	1, 3
BZ.....	13
CCF.....	7, 9p., 13pp.
Coöperatieve Centrale Melkproduktenfabriek.....	14
Crisis Zuivel Bureau.....	10
Crisis Zuivel Centrale.....	10
De Ommelanden.....	2, 5, 12, 15pp.
Denemarken.....	8
Doezum.....	1, 3
Domo.....	14p., 17
Domo-Bedum.....	15p.
Drenthe.....	16
Duitschland.....	10
Eerste Wereldoorlog.....	8, 10
Engeland.....	9p.
Fabriek voor Melkprodukten der Verenigde Zuivelbereiders.....	14
FCZEV = Frico.....	9
Ferreti.....	11
FMvL.....	7
FNZ.....	6, 10, 14
Frico.....	7, 9p., 13p., 16p.
Friesche Palen.....	13
Friesche Vlag.....	10
Friese Bond.....	7, 9, 12, 16
Friesland.....	1p., 5pp., 9, 13p., 16
Groningen.....	7, 9, 11, 13pp.
Groninger Zuivelbond.....	6, 12
Haringhuizen.....	13
Hollandia.....	6p., 9, 11
J. F. Scholten.....	1
J. Smid.....	8
K.N.M.....	6
Kampen.....	13, 17
Kolham.....	13
Kuinre.....	11
Landbouwcrisiswet.....	10
Leeuwarden.....	1, 7, 17
Lijempf.....	1pp., 6pp., 11pp.

margarine.....	10
Marum.....	12, 17
Milei G.m.b.H.....	13
NCZ.....	16
Nederlandse Maatschappij van Kaas- en Roomboterfabrieken.....	6
Nestlé.....	9
Nieuwe Groninger Melkinrichting.....	15
NV Himca.....	11
NV Hollandse Blikmelk.....	14
NV Hollandse Zuivelindustrie 'Crema'.....	13
NV J.v Dorp.....	14
NV Lijempf = Lijempf.....	6
NV Milijempf.....	13p.
NV SFMC-Holland.....	15
NV Van Heel Holding.....	13
NV Verenigde Zuivelfabrieken.....	13
Rivella.....	15
Scharsterbrug.....	6, 11
Scholten J.E.....	6p., 11
Scholten W.A.....	7, 11
Sloten.....	11, 15
St. Jansklooster.....	13
Stad en Lande.....	4p., 9, 12
Steenwijkerwold.....	11
Thomassen en Drijver.....	14
Tolbert.....	1, 3
Tweede wereldoorlog.....	6, 13
Van de Bergh & Co.....	7
Verenigde Staten.....	17
Vierverlaten.....	12
VVZM.....	10
Wessanen.....	17
Westerkwartier.....	1
Winsum.....	1pp.
Wolvega.....	15
Workum.....	11
.....	14